

UDK: 929 Matasović, J.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 14. 10. 2007.
Prihvaćeno: 17. 7. 2009.

Josip Matasović (1892.-1962.) – pravaški uskrisitelj ranonovovjekovne hrvatske kulture

TEODORA SHEK BRNARDIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Publikacija djela Josipa Matasovića *Iz galantnog stoljeća* iz 1921. predstavljala je značajnu novost u ondašnjoj tradiciji hrvatske historiografije. Naime, naglasak je stavljen na kulturnu, a ne političku komponentu povijesti hrvatskoga ranonovovjekovnog plemstva, što dotad nije bio slučaj. U ovom radu autorica kontekstualizira političke okolnosti izlaska knjige poslije Prvoga svjetskog rata, identificira Matasovićev koncept kulturne povijesti i kulture, definira značajke rokoko-kulture koja je u središtu piščeva interesa, te konačno analizira njezine kulturne i društvene manifestacije u Europi i u Hrvatskoj 17. i 18. stoljeća.

Ključne riječi: Josip Matasović, kult Zrinskih i Frankopana, hrvatsko plemstvo, kulturna povijest, kultura, rokoko.

Kulturni povjesničar Josip Matasović može se bez rezerve smatrati jednom od najoriginalnijih ličnosti u povijesti hrvatske historiografije, a njegovo djelo *Iz galantnog stoljeća* (1921.),¹ koje je napisao u dobi od samo 29 godina, jedinstvenim tumačenjem hrvatskoga ranonovovjekovlja.² Naime, nikome prije, a niti poslije nije uspjelo tako maštovito rekonstruirati privatni život hrvatskog

¹ Reprint izdanja djela *Iz galantnog stoljeća* izaći će u nakladi "Dora Krupićeva".

² U ovom radu neće biti prikazan čitavi Matasovićev život i njegovo djelo, već će fokus biti na analizi knjžice *Iz galantnog stoljeća. Kulturnohistorijski fragmenti. Knjiga prva*, Zagreb 1921. Za sada najbolju i najpotpuniju Matasovićevu biografiju i bibliografiju vidi u: Miroslava DESPOT, "Josip Matasović (Vrpolje, 18. VIII. 1891. – Zagreb, 10. II. 1962.)", *Spomenica Josipa Matasovića*, (gl. ur. Igor Karaman), Zagreb 1972., 3.-32., a vrijedi konzultirati i nekrolog Jaroslava ŠIDAKA "In memoriam Dr Josip Matasović (18. VIII 1892. - 10. II. 1962.)", *Historijski zbornik*, 15/1962., 347.-351. Od novijih (uglavnom preglednih i prigodničarskih) radova vidi Katica ČORKALO, "Josip Matasović (1892.-1962.)", *Godišnjak ogranaka Matice hrvatske Vinkovci*, 10/1992., 193.-200.; Ante SEKULIĆ, "Prinos Josipa Matasovića hrvatskoj zbiljnosti", *Hrvatska revija*, 43/1993., br. 1, 48.-56. Povijesno društvo Hrvatske, a posebno Sekcija za ekonomsku povijest organizirali su 1972. obilježavanje 80. godišnjice rođenja i desete godišnjice smrti dr. Josipa Matasovića, što je i urodilo *Spomenicom Josipa Matasovića* pod uredničkom palicom Igora Karamana. Povijesno društvo "Otium" organiziralo je 11. studenog 1992. znanstveni skup "Povijest svakodnevnice. Iz tradicije hrvatske historiografije-Josip Matasović" u povodu 100. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti. Radovi s tog skupa, nažalost, objavljeni su tek sporadično. Vidi npr. Aleksandra MURAJ, "Josip Matasović u svjetlu hrvatske etnologije", *Etnološka tribina*, 16/1993., 11.-34. i Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, "Narodna starina" - Historiografski vrhunci i borba za opstanak", *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 1, 155.-162.

plemstva u 17. i 18. st., te pritom komparativno utkati ovo razdoblje hrvatske povijesti u ondašnji europski okvir u kojem je francuska dvorska kultura vodila glavnu riječ.³ Isto tako, nijedan drugi povjesničar nije na interpretativnoj razini primijenio najnovije metodološke obrasce koji su se oslanjali ponajprije na sociologiju, koristeći se čak i suvremenom psihijatrijskom literaturom o teoriji seksualnosti. Iznimno receptivna duha, Matasović je u godinama studija u Zürichu i Beču za vrijeme Prvoga svjetskog rata upio sve inovativne stečevine “modernizma”. To mu je omogućilo da dà oduška mašti i ne bude sputan tradicionalnim strujama u hrvatskoj historiografiji, koje su bile usredotočene ponajprije na političke događaje ili su prema Matasovićevim riječima šablonski prikazivale ratove i mirove.⁴ Doba Freuda i psihoanalize pobudili su opći interes za čovjekovu intimu, i to ne samo na polju psihologije, već i ostalih disciplina poput povijesti kulture koja u to doba doživljava uzlet. I tako bivši mladohrvat Matasović kao zaposlenik Hrvatskoga narodnog muzeja za vrijeme Prvoga svjetskog rata traga za povijesnim izvorima koji bi mogli rasvijetliti upravo unutrašnji život i kulturu perjanice hrvatskog plemstva – Zrinskih i Frankopana. Njegov obol povijesti kulture toga vremena – u poslijeratno doba kada umovi poput kulturnog povjesničara Johana Huizinge (1872. – 1945.) i kulturnog filozofa Oswalda Spenglera (1880. – 1936.) izdaju svoja epohalna djela⁵ – jesu upravo kulturnopovijesne sličice Iz galantnog stoljeća. Kulturnohistorijski fragmenti. Knjiga prva koja je izašla 1921. u Zagrebu u tisku i nakladi Stjepana Kuglija u knjižari Kraljevskog sveučilišta i Jugoslavenske akademije.

Geneza nastanka knjige

U prvom nastavku studije “O banovinskoj trgovini u XVIII. stoljeću” koja je objavljena u tjedniku *Jugoslavenska njiva* 1919. godine,⁶ Matasović odmah u prvoj bilješci napominje da su to ulomci iz rukopisne knjige Kultura XVIII.

³ Po ovoj metodologiji Matasović se možda može usporediti sa značajnim rumunjskim povjesničarom Nicolaeom (Neculai) IORGOM (1874. – 1940.) koji je isto isticao civilizacijski aspekt u proučavanju rumunjske povijesti. Usp. npr. *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris 1920., prevedeno između ostalog na njemački kao *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*, Hermannstadt 1929., i srpski *Historija Rumuna i njihove civilizacije*, Beograd 1935. Na žalost, Matasović nije bio sklon sintetičkom pristupu poput Iorge i nije se istakao na međunarodnoj razini, pa tako uz iznimku *Galantnog stoljeća*, koje je nedovršeno, nemamo nijedno Matasovićevo “nazovi” sintetičko djelo vezano uz hrvatsku povijest. Čini se da je radije bio sklon rekonstrukciji fragmenata.

⁴ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 108.

⁵ HUIZINGIN *Herfsttij der Middeleeuwen* [Jesen srednjeg vijeka] objavljen je 1919., a dva sveska SPENGLEROVA djela *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* [Propast Zapada : obrisi jedne morfologije svjetske povijesti] izašli su 1918. i 1922.

⁶ Josip MATASOVIĆ, “O banovinskoj trgovini u XVIII stoljeću”, *Jugoslavenska njiva* (dalje: JNJ), 3/1919., br. 44, 702.-705.; br. 46, 729.-732.; br. 48, 763.-765.; br. 49, 783.-785.; br. 50, 797.-800.; br. 52, 830.-833.

stoljeća u Hrvatskoj.⁷ Čini se da knjiga, na žalost, nikad nije napisana, ali u osobnom fondu Josipa Matasovića sačuvan je pregled njezina budućeg sadržaja čiji puni naslov glasi *Kultura XVIII. stoljeća u Hrvatskoj. Osvrt na osobitije strane društvenog života do 1790.* (vidi u prilogu).⁸ Iz njega se može pretpostaviti da je materijale za tu knjigu Matasović podijelio na dva dijela i zatim ih objavio u feljtonskom obliku⁹ u dvama časopisima: onaj koji se odnosio na trgovinu u banskoj Hrvatskoj, koja je za njega bila kulturnopovijesna tema, objavio je u šest nastavaka u *Jugoslavenskoj knjizi* urednika dr. Dragana Novosela. S druge strane, dio koji se odnosio na društvene običaje i praksu te svakidašnji život ponajprije hrvatskog plemstva, također u banskoj Hrvatskoj pod naslovom *Iz galantnog stoljeća. (Kulturnohistorijski fragmenti)* Matasović je objavio u osam nastavaka 1920. u tjedniku *Novi ilustrovani Dom i svijet* pod uredništvom Ive Kuglija, a pod izdavačkom palicom knjižara Stjepana Kuglija.¹⁰ Tako je jasno zašto u monografiji izašloj 1921. on ne citira ni izvore ni korištenu literaturu, što s jedne strane može govoriti o uredničkom nemaru,¹¹ a s druge strane na publicističkom stilu i namjeri jer je Matasović iz svoje naobrazbe znao što znači kritički znanstveni aparat kakav je karakterizirao dominantnu profesionalnu historiografiju erudicijsko-genetičkog usmjerenja.¹² Danas mjestimice teže razumljiv tekst zbog ondašnje hrvatskosrpske štokavštine, stilski "pomalo zaodjenut u umjetničku formu", kako preporučuje i sam Ferdo Šišić,¹³ Matasović je monografiju nadopunio obilnim citatima iz pisane građe na latinskom,

⁷ Josip MATASOVIĆ, "O banovinskoj trgovini u XVIII. stoljeću, *JNJ*, 3/1919., br. 44, 702. Na istom mjestu kaže da su u tim izvacima izostavljene bilješke i "naznake arhivalnih vrela i literature".

⁸ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Osobni fond Josip Matasović (1892. – 1962.) (dalje: OFJM), kut. 49.

⁹ Za kulturnopovijesne teme bilo je u to doba uobičajeno da ih se objavljuje rubrikama novinskih feljtona, a za takav način publikacije Matasović napominje da je bio ozloglašen "u nauci". Josip MATASOVIĆ, "Knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar," *Narodna starina*, 11/1932., 99. Inače, njegova ostavština je prepuna feljtonskih članaka iz raznoraznih novina koji su obrađivali kulturnopovijesne teme.

¹⁰ Dijelovi monografije bili su objavljavani god. 1920. u nastavcima u dvotjedniku *Novi ilustrovani Dom i svijet. List za zabavu, pouku i vijesti dnevnih događaja iz javnog i društvenog života, vijesti iz umjetnosti i znanosti, kazališta, glazbe, trgovine i obrta* (dalje: NIDS), 33/1920., br. 10, 189.-191.; br. 11, 209.-212.; br. 12, 209.-212.; br. 13, 245.-247.; br. 15, 289.-292.; br. 16, 306.-307.; br. 17, 325.-328.; br. 18, 337.-339. Čak je i tiskovni slog isti jer su obje tiskovine izašle iz naklade Stjepana Kuglija, vjerojatno bližeg rođaka, ako ne i brata, Ive Kuglija.

¹¹ U Matasovićevoj ostavštini pronašla sam nekoliko stranica rukopisa prve knjige *Iz galantnog stoljeća*, gdje su jasno navedeni citati. S druge pak strane, drugi dio koji je objavljen u *Domu i svijetu*, nije imao bilježaka. HDA, OFJM, kut. 49. Akribični Matasović u svim svojim bilješkanama i seminarskim pripravama brižljivo navodi citiranu literaturu.

¹² O "erudicijsko-genetičkoj, razvijajućoj ili evolucionoj historiji", pogotovo u interpretaciji Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića vidi više u: Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 2001²., 184. Ni prilozi u *Narodnoj starini: nepovremenom časopisu za povijest kulture i etnografiju južnih Slovjena*, čiji je urednik bio Matasović u razdoblju od 1922. do 1935., nisu uvijek imali znanstveni aparat. Međutim, čini se da je Matasović u *Galantnom stoljeću* ipak imao namjeru dati popis literature u drugoj knjizi jer na 4. stranici stoji napomena "Naznaka literature u posljednjoj knjizi." J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 4.

¹³ M. GROSS, *Suvremena historiografija*, 185.

njemačkom, francuskom i kajkavskom, koja mjestimično zauzima i nekoliko stranica.¹⁴ Dakle, premda djelce nije težilo visokoj razini kritičke historiografije (bila je riječ o prvom pokušaju takve vrste, uostalom kao i u većini njegovih radova),¹⁵ već je više imalo zabavni i popularizatorski karakter namijenjen široj publici, ono je i te kako bitno za našu povijest historiografije. U njoj je kulturna povijest sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, onakva kakvu je zastupao Matasović (sličan je slučaj i s današnjom “novom kulturnom historijom”), bila i ostala jedno od najzapostavljenijih i najmarginaliziranih područja.¹⁶

Nažalost, Matasović je objavio samo prvu knjigu svojih fragmenata koji se uglavnom odnose na razdoblje vladavine habsburških vladara Leopolda I., Karla VI. i Marije Terezije, tj. od druge polovine sedamnaestog stoljeća pa sve do otprilike 70-ih godina osamnaestog stoljeća.¹⁷ Knjiga se sastoji od devet poglavlja u kojima Matasović povlači vješto balansirane paralele između događaja, društvenih pojava i prakse u svakidašnjici među francuskim i hrvatskim plemstvom u kulturnopovijesnom razdoblju koje on prema dominantnoj kulturnoj krilatici “galanteriji” – definiranoj u prvom redu kao “uljudni, učtivi društveni saobraćaj”¹⁸ - naziva “galantno doba”.¹⁹ Ključnu važnost u tim kulturnim vezama, koje su se sastojale u osluškivanju, posuđivanju i oponašanju Zapada, za Matasovića je imala “hiperkulturna” zrinsko-frankopanska dinastija koja je običajima i praksama u kulturnom kućno-društvenom *milieuu* ili sredini dokazala da pripada kulturnoj, tj. civiliziranoj Europi. Treba napomenuti da

¹⁴ Čini se da je već i tijekom pisanja feltona Matasović znao da će objaviti monografiju: “A bilo bi važno, da kojom srećom prije definitivne publikacije cjelokupnog ovog materijala dopane ruku nešto takve hartije bar iz nekoliko dvoraca, [...]”. Josip MATASOVIĆ, “Iz galantnog stoljeća. (Kulturnohistorijski fragmenti)”, *NIDS*, 1920., br. 17, 326.

¹⁵ “Ova rasprava predstavlja još uvijek samo jedan pokušaj, jer ona poradi djelomične nepristupačnosti potrebnog kompletnog naučnog aparata ne može da daje u tančine zaobljenu cjelinu.” J. MATASOVIĆ, *Knez Lenard*, 99.

¹⁶ U svom sintetičkom djelu *Suvremena historiografija* Mirjana Gross čak ni ne spominje Matasovića među predstavnicima hrvatske historiografije prve polovine 20. stoljeća. Po njoj je jedino mladi Janko Koharić (1877. – 1905.) u duhu pozitivističke sociologije izrazio želju za profesionalnom historijom kojoj glavni predmet ne bi bili samo politika i država. Usp. GROSS, *Suvremena historiografija*, 172-188. Ni Stjepan Antoljak ga ne navodi među središnjim ličnostima ondašnje hrvatske historiografije poput Vjekoslava Klaića i Ferde Šišića. Stjepan ANTO-LJAK, *Hrvatska historiografija do 1918.*, knj. 2, Zagreb 1992., 824.-825. Jedino Jaroslav Šidak naglašava njegovu originalnost i neponovljivost. Usp. Jaroslav ŠIDAK, “Prinos Josipa Matasovića pitanju bogumilstva i heretičke crkve bosanske”, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981., 355.

¹⁷ Druga polovina sedamnaestog stoljeća stavlja se kako u Europi, tako i u Hrvatskoj na prvu polovicu osamnaestog stoljeća te čine jednu cjelinu. U Matasovićevoj periodizaciji druga pak polovina osamnaestog stoljeća proteže se i logički nastavlja na doba “ilirizma i demokratizacije”. Usp. J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 111.

¹⁸ Josip MATASOVIĆ, “Nekoji fragmenti historije XVIII. stoljeća”, *Narodna starina*, 10/1931., 99.

¹⁹ Povlačenje općepovijesnih refleksija vezanih uz naše kulturnopovijesne fenomene i njihova sociološka interpretacija ključna su sastavnica Matasovićeve historiografije. On zamjera nedostatak takvog pristupa Ivanu Krstitelju Tkalčiću (1840. – 1905.), svom prethodniku u kulturnopovijesnoj specijalizaciji. J. MATASOVIĆ, “Knez Lenard”, 99.

feljton o galantnom stoljeću u tjedniku *Dom i svijet* sadrži i dijelove koje nije obuhvatila prva knjiga (u br. 15., 16., 17. i 18.), a koje tematiziraju razne kulturnopovijesne teme poput Seljačke bune 1755., sudovanje, progon vještica te opširno predstavljanje seksualnih skandala i erotike u hrvatskome galantnom dobu u "Krčelićevim zapisima", tj. *Annuama* zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića (1715. – 1778.).²⁰ Matasović je, dakle, nastojao prikazati sve reprezentativne sličice za rekonstrukciju staroga hrvatskog društva.

Motivaciju feljtonskog pisanja Matasovićevih kulturnohistorijskih fragmenata u spomenutim tjednicima nemoguće je protumačiti bez prikaza turbulentnoga političkog konteksta u Hrvatskoj nakon završetka Prvoga svjetskog rata. Njegov rječnik prepun je termina iz suvremenoga političkog diskursa (antiklerikalizam, feminizam, monarhizam, apsolutizam, germanizacija...) s pomoću kojih on tumači ranonovovjekovne događaje i pojave. Stoga je važno najprije prikazati politički i kulturni kontekst poslijeratnog razdoblja, u kome je njegovanje "zrinsko-frankopanskog kulta" odigralo značajnu ulogu. Naime, 1918. godine dugo priželjkivane političke sanjarije, utjelovljene u mučeništvu boraca za narodnu slobodu Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, postale su stvarnost i kao takve bile prikazivane hrvatskoj javnosti:

Narod hrvatski je postao slobodan 29. listopada 1918., i sjedinio se u jednu državu sa bratskim jugoslavenskim plemenima, Srbima i Slovencima. Sadržaj je njemačka bahatost i pohota, Bog je Niemce kaznio za sve zlo ne samo Hrvatima nanešeno, nego i drugim Slavenima. "Bog ne plaća svake subote." Ova rečenica ispunila se na Niemcima i njihovim pomagačima Madjarima.²¹

Kult Zrinskih i Frankopana u razdoblju poslije Prvoga svjetskog rata

Godina 1918. – završetak Velikog rata – bila je po mnogočemu sudbonosna za Europu. Najznačajniji događaj je svakako bio konačni raspad jednog od najdugovječnijih državnih konglomerata na starom kontinentu – Austro-Ugarske Monarhije. Na prostorima jugoistočne Europe situacija je bila posebno turbulentna: raskidanjem državnopravnih veza s Monarhijom pojedinim južnoslavenskim narodima, koji su živjeli u njezinu sklopu, otvorila se mogućnost odlučivanja o vlastitoj sudbini i povezivanju u nove državne asocijacije. Općenito, svi nenjemački narodi nisu htjeli ni čuti za bilo kakav plan federalizacije Monarhije, već su zahtijevali stvaranje vlastitih država. Za hrvatsku Trojednu Kraljevinu zajedno s Rijekom jesen te godine bila je posebno sudbonosna. Dvadeset i devetog listopada Hrvatski sabor jednoglasno je proglasio raskid državnopravnih veza s Austro-Ugarskom, a Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s

²⁰ U tekstu ću citirati prijevod dr. Veljka Gortana *Annuae ili Historija 1748 - 1767*, Zagreb 1952.

²¹ Janko DUJAK, *Hrvatski mučenici ban Petar Zrinski i knez Fran Krsto Frankopan, njihova propast i slavni prenos njihovih kostiju u domovinu*, Sisak 1919., 26.

Rijekom sasvim neovisnom državom koja je odmah trebala ući u sastav novostvorene suverene Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Dva dana kasnije ta je državna tvorevina bila spremna stupiti u zajednicu sa Srbijom i Crnom Gorom, što je značilo da je put u stvaranje države Južnih Slavena bio utrt.

Poslijeratno razdoblje još uvijek je bilo pod dojmom četrstogodišnjeg suživota u državnoj zajednici pod habsburškim žezlom, tako da su se pravaško orijentirani hrvatski intelektualci dalje bavili višestoljetnom "bečkom strahovladom"²² i konačnim oslobođenjem hrvatskih zemalja od morskog imjara. Jedan od njih bio je i mladi povjesničar Josip Matasović, koji si je još kao srednjoškolac i aktivni član *Mlade Hrvatske* postavio zadaću uskrisiti Hrvatsku od tuđinske i političke i kulturne prevlasti. Politički je Hrvatska 1918. konačno bila oslobođena – premda se našla u novoj državnoj asocijaciji utemeljenoj na ideji slavenske uzajamnosti. Stoga je trebalo poraditi i na rasvjetljavanju njezine kulturne prošlosti koja je bila u sjeni njemačke političke povijesti ili povijesti države, tzv. *Staatsgeschichte*, koja se u hrvatskom slučaju temeljila ponajprije na historicističkom istraživanju hrvatskoga državnog prava.²³ Autohtono hrvatsko plemstvo – glavni nositelj hrvatskog novovjekovnog identiteta – ponovno je došlo u prvi plan nakon prenošenja kostiju mučenika Petra Zrinskog i Frana Krsta Frankopana iz Bečkoga Novog Mjesta u kriptu zagrebačke katedrale sv. Stjepana 30. travnja 1919.²⁴ Njihova je uloga u političkom životu hrvatskih kraljevina sedamnaestog stoljeća većinom bila objašnjena, barem u glavnim crtama, a izvori za takav pristup povijesti kao "događajnici" bili su prikupljeni.²⁵ Štoviše, pravaši su tijekom devetnaestog stoljeća razvili pravi "kult Zrinskog i Frankopana",²⁶ a njegovu je ideološku bit 1893. literarno oživotvo-

²² J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 109.

²³ Usp npr. radove Vjekoslava KLAIČA iz tog razdoblja, koji su se bavili hrvatskim državno-pravnim vezama s Habsburškom Monarhijom: "Nekoliko priloga za poviest hrvatske pragmatičke sankcije od god. 1712.," *Vjesnik zemaljskog arkiva*, 14/1912., 65.-77. i "Hrvatska pragmatička sankcija," *Rad JAZU*, knj. 206, Zagreb 1915, kao i izdanje Emilija Laszowskog, *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae* = Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Zagreb 1914. Te 1914. godine, koja je označila početak Prvoga svjetskog rata, Ferdo Šišić je tvrdio da u odnosu na kulturnu povijest država kao najodličniji proizvod neke kulture treba imati prvenstvo jer da je ona glavni nosilac kulture i ujedno njezina glavna potpora, te da se ignoriranjem političkih promjena, tj. vanjskih učinaka, ne mogu shvatiti unutrašnji kulturni oblici poput ustavnog života, umjetnosti, književnosti i sl. FERDO ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*. Dio I. Čest 1. (do god. 1107), Zagreb 1914., 14.

²⁴ Cf. *Spomenica Zrinsko-Frankopanska: prigodom svečanog prenosa njihovih kostiju u domovinu*, Zagreb 1919., i J. DUJAK, *Hrvatski mučenici*. Njihove kosti pronašla su "Braća hrvatskog zmaja" još 1907., kada su bile ekshumirane i prenesene na novo groblje u Bečkome Novome Mjestu. Vidi: Velimir DEŽELIĆ i Emilij LASZOWSKI, *Kosti Petra Zrinskog i Frana K. Frankopana: izvještaj o ekshumaciji dana 20. VII. 1907.*, Zagreb 1907.

²⁵ Usp. npr. Franjo RAČKI, *Izprave o uroti bana P. Zrinskog i kneza Kr. Frankopana*, Zagreb 1873.; [Baltazar BOGIŠIĆ (ur.)], *Acta coniurationem Petri a Zrinio de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia: (1663-1671) e tabulariis gallicis desumpta rededit V. Bogišić*, Zagreb 1888.; Emilij LASZOWSKI, *Pomilovanje Petra Zrinskoga i Franje K. Frankopana god. 1687.*, Zagreb 1914.

²⁶ Poslije su ga nastavila Braća hrvatskog zmaja.

rio Eugen Kumičić u svojem romanu “Urota Zrinsko-Frankopanska”.²⁷ Velikaši hrvatskog podrijetla bili su sastavni dio pravaškog mita čiji je tvorac bio Ante Starčević, a koji ih je prikazivao kao simbole zatiranja hrvatskog naroda od habsburških vladara.²⁸

S druge strane, prožimanje pravaškom nacionalnom ideologijom tražilo je da se povijesne ličnosti i događaji ocjenjuju ponajprije u moralnom odnosu prema hrvatskoj naciji: dobro je bilo djelovanje u korist naroda, a zlo pokoravanje tuđini.²⁹ Na taj način dobivala se crno-bijela slika povijesnih događanja i motivacije njezinih sudionika. Tako su Zrinski i Frankopan bili prikazivani kao nacionalni mučenici, koji daju život za svoju domovinu i naciju, no u propagandističke svrhe bio im je posve oduzet unutarnji život.³⁰ “Mučeništvo” koje pretpostavlja dobrovoljnu smrt za vjeru i/ili ideale,³¹ u pravaškom slučaju za slobodu i neovisnost nacije prikazivalo je, dakle, glavne aktere političke urote kao požrtvovne junake/inje kojima je jedini cilj i interes u životu položiti život za svoj narod.

Logika ove ideološke propagande očitovala se i prilikom prijenosa kostiju Zrinskog i Frankopana u organizaciji “Braće hrvatskog zmaja” krajem travnja 1919. Na taj prijenos dugo se čekalo jer ga carski Beč nije puštao. Lijesu s kostima koji je vlakom došao kroz Sloveniju u Zagreb i koji je dočekalo nekoliko desetina tisuća ljudi s raznoraznim izaslanstvima (iz Češke i Poljske), najčešće se klicalo: “Slava narodnim mučenicima!”, “Slava mučenicima!” i “Živila Jugoslavija!” U govorima poput onog predsjednika Akademije dr. Vladimira Mažuranića, zagrebačkoga gradonačelnika dr. Stjepana Srkulja, ministra središnje jugoslavenske vlade Pavla Marinkovića, ali i gradonačelnika Bečkoga Novoga Mjesta Antuna Ofenbecka oni su isticani kao “predteče hrvatske samostalnosti, zametnutoj u ovoj novoj dobi slobode i jedinstva s jednorodnom braćom Srbima i Slovencima”, kao “poznijim pokolenjima lučonoše na putu slobodi”,

²⁷ Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., 248-249. Nasuprot tome, Jaroslav Šidak napominje da u nastajanju ovoga kulta nisu sudjelovali samo budući pravaši niti je on bio isključivo djelo Stranke prava šezdesetih godina 19. st. “Kultu” je znanstveno utemeljenje dao Franjo Rački, Strossmayerov sljedbenik i “slavoserb”, izdavanjem *Izprave o uroti bana P. Zrinskog i kneza Fr. Frankopana* godine 1873. Usp. Jaroslav ŠIDAK, “Urota Zrinsko-frankopanska kao historiografski problem”, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981., 152.

²⁸ M. GROSS, *Povijest*, 33.

²⁹ To je bilo starčevićansko poimanje povijesti. *Isto*, 28.

³⁰ Usp. J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 64, gdje se upozorava na javnu percepciju Frankopana kao “idealnog političara i tragičnog zatočnika domovine”.

³¹ “Mučeništvo” Zrinskih i Frankopana, čini se, bilo je glavni motiv bavljenja ovim razdobljem hrvatske povijesti. Usp. Janko DUJAK, *Hrvatski mučenici grof Petar Šubić Zrinski ban hrvatski i šura mu knez Fran Krsto Frankopan*, Sisak 1903., 1919²., i Ferdo ŠIŠIĆ, *Zrinski e Frankopan, deux martyrs nationaux croates*, Paris 1919. Zanimljivo je primijetiti da su neki pristaše poslijeratnog kulturnog unitarizma i narodnog jedinstva uzvisili urotnike na razinu jugoslavenskih mučenika. Vidi npr. Matija PIRC, *Jugoslavenska mučenika Zrinski in Frankopan*, Maribor 1919. “Mučeništvo” je ostala tema i u 21. stoljeću: usp. Andrija Nikić, *Mučeništvo branitelja hrvatske državnosti: zrinsko-frankopanska pogibija: (1671. - 30. travnja 2001.)*, Mostar 2000., i pretisak knjige Janka DUJKA *Hrvatski mučenici Petar Šubić Zrinski i knez Fran Krsto Frankopan* (prir. Đurđica Lasić-Vuković), Sisak 1995.

“ne samo prvoborci vaše (tj. hrvatske), već i naše (tj. poslijeratne austrijske republikanske) “slobode”³²

Za razliku od Zrinskih i Frankopana, posljednjih hrvatskih dinasta i borača za narodnu slobodu, većina hrvatskog plemstva proglašena “tuđinskim slugama” je bila smatrana nedostojnim spomena, a kamoli bavljenja u hrvatskoj historiografiji te time prepuštena zaboravu. Dakle, općenito treba primijetiti da su u razdoblju nacionaliziranja hrvatske povijesti u drugoj polovici 19. st. i povjesničari poput Ferde Šišića, Matije Mesića i Tadije Smičiklasa polazili u svojim interpretacijama od nacionalnih političkih interesa i osuđivali “odnarođeno visoko plemstvo”, koje ne dolazi na sjednice Hrvatskog sabora, “izdajice hrvatskog naroda” i “tuđinske sluge”, te su u njihovim djelima i spisima tražili gorljive potvrde hrvatstva i obranu hrvatske domovine, odnosno hrvatskih državnih interesa nasuprot Beču i Pešti.³³

Ne može se, stoga, izbjeći dojam da je Matasovićevo djelce *Iz galantnog stoljeća* pukom slučajnošću objavljeno baš 1921. godine kada se obilježavala 250. godišnjica smaknuća Zrinskog i Frankopana, a dvije godine nakon prijenosa njihovih kostiju iz Bečkoga Novoga Mjesta.³⁴ Nadalje, lako je iščitati Matasovićevo izrazito pravaško političko stajalište, a pravaško poimanje povijesti i njezina propagandistička tendencija razaznaje se iz Matasovićeve retorike, koja je nužna sastavnica svake ideologije.³⁵ Ona je bila uperena protiv velikoaustrijske politike kakvu je krojio prijestolonasljednik Franjo Ferdinand zagovarajući načela “željezne politike” i centralizirane Velike Austrije s pokrajinama u kojoj bi

³² J. DUJAK, *Hrvatski mučenici* (1919.), 27., 31., 33., 35.

³³ Tadija SMİČIKLAS, “Životopis Baltazara Adama Krčelića,” *Balthasari Adami Kercselich: Annuae 1748-1767* (ur. Tadija Smičiklas), Zagreb 1901., xxx-xxxi. “U K-čevo doba stisnula je Marija Terezija državni život kraljevine Hrvatske više u okvir jedne provincije, nego li ijedan možda od njezinih pretšasnika habsburške kuće. Ona je konačno uredila ‘Vojnu krajinu’ kao posebnu provinciju. On ne vidi, da mu je domovina u dvije pole presječena, da ne može tako razdrta ovršiti svoju državnu niti kulturnu zadaću. ... A kada se digoše krvave bune potrtoga seljaka, pozvan Krčelić predlaže najprije vladni sustav, po kojem bi sjedili u vladi i njemački generali. Ban ima biti vojnik, a ne veli se, da ne bi smio biti na primjer Nijemac.” *Isto*, xxxi. Smičiklas mu predbacuje i netoleranciju u pogrebnom govoru podbanu Ivanu Bužanu (tiskan kao *Najvredneše stalnosti pelda poglaviti i prečasni gospon Januš Bužan itd. po prodeke poglavitoga gosp. Boltizara Adama Kerčelića itd.*, Zagreb, 1767.): “Iz Topuske Vlahe je odpravil i katolike naselil. Židovi da mesta vu orsagu nemaju, je včinił; i ovakova većputi.” *Isto*, xxxii. Ipak, treba primijetiti da nakon Smičiklasova izdanja *Annua* dolazi do rehabilitacije interesa za Krčelića. Usp. osobito apologetske priloge izašle na godišnjicu njegova rođenja: [Valdemar LUNAČEK], “Adam Baltazar Krčelić, I,” *Obzor* (Zagreb), br. 59, 28. II. 1915, 1., 3.; ISTI, “Adam Baltazar Krčelić, II. Nacionalizam osamnaestoga stoljeća,” *Obzor* (Zagreb), br. 80, 21. III. 1915, 1.-2.; ISTI, “Dvjestogodišnjica rođenja Adama Baltazara Krčelića. 5. III. 1715.-5. III. 1915.,” *Savremeničnik. Mjesečnik Društva hrvatskih književnika*, 10/1915., br. 3-4, 131.-133.

³⁴ Usp. Ferdo ŠIŠIĆ, *Zavjera Petra Zrinskog i Frana Frankopana*, Beograd 1921., i predavanje u Hrvatskom kulturnom društvu “Napredak”: Ante MARTINOVIĆ, 30. travanj, [dan obljetnice mučeničke smrti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana], s.l., 1921. Književni povjesničar Slavko JEŽIĆ te je godine, koincidencije li, u Zagrebu objavio i djelo *Život i rad Frana Krste Frankopana s izborom iz njegovih djela*.

³⁵ Arnaldo MOMIGLIANO, “Geschichte in einer Zeit der Ideologien,” *Wie Geschichte geschrieben wird*, Berlin 1990., 30.

Nijemci kao nosioci više kulture bili nositelji austrijske državne ideje.³⁶ Matasović je, dakle, izvor svojih ideja prepoznatljivo nalazio u starčevićanskim idejama o “zlokobnoj Austriji” koja je suvereni hrvatski narod naumila pretvoriti u “puk, množinu čeljadi”, tj. u krajišnike kao oruđe u rukama Habsburgovaca.³⁷ Hrvatska pragmatička sankcija iz god. 1712. koja je potvrdila habsburšku žensku lozu kao hrvatske kraljeve, za Matasovića je bila manipulacija Bečkog dvora koji je bio svjesno njemački “herenfolški”³⁸ nastrojen prema “na finu formu izigranim narodima”. Hrvati su za njega tim činom istrčali pred rudo, ponoseni mislju da će njime sačuvati svoju samostalnost i državnopravni položaj koji je početkom 18. stoljeća postajao sve klimaviji i nesigurniji.³⁹

Juraj Demetrović, jugoslavenski unitarist⁴⁰ i jedan od glavnih urednika pro-pribičevićevskog tjednika *Jugoslavenska njiva*, u kojem je pisao i Matasović,⁴¹ u jednom članku objašnjava razliku između monarhije habsburškog i karadžorđevićevskog tipa, kakva je očito bila percipirana u dijelu tadašnje javnosti: habsburški vladar je s pravom mogao reći *L'état c'est moi* jer da je Austro-Ugarska bila “neke vrste privatno vlasništvo Habsburškog doma, gdje su vladali po milosti vladarevoj aristokracija, birokracija i kler”. S druge strane, Demetrović na način Pribičevića ističe demokratizam srpskih kraljeva odnosno da je Karađorđević došao na vlast voljom naroda te da je svjestan “da je on, narod, država i nosilac državne vlasti”. Razlika između dvaju oblika vladavine je golema jer je habsburška država bila “apsolutistička monarhija sa svojom lažnomustavnošću”, dok je s drugi oblik vladavine “istinski ustavna i parlamentarna monarhija”, koja je po svojoj biti vrlo blizu republici.⁴²

Matasovićev koncept kulturne povijesti i kulture

Sudeći prema njegovoj angažiranosti za promicanju kulturne povijesti, Matasovića slobodno možemo smatrati “hrvatskim” Karlom Lamprechtom (1856. – 1915.). Slično kao što je Lamprecht krajem 90-ih godina 19. st. vodio poznati *Methodenstreit* s pristašama njemačke *Personen* i *Staatsgeschichte*, ističući da bi istraživanje kulturno- i društvenopovijesnih procesa trebalo imati

³⁶ M. GROSS, *Povijest*, 339.

³⁷ Isto. Prikaz starčevićanskih utjecaja i pravaško djelovanje mladog Matasovića vidi iscrpnije kod M. Despot, “Josip Matasović”, 29.-33. Krajišnicima Brodske pukovnije pod Jelačićevim vodstvom Matasović se bavi u knjizi *Do Ozore 1848.*, Zagreb 1919., čije razoružavanje prikazuje kao ugarsku podvalu i njihovu borbu prikazuje kao čuvanje najčišćih hrvatskih državnih interesa.

³⁸ Njem. *Herrenvolk* = nadrasa; suprotnost je *Untermensch*=podčovjek, inferiorni čovjek. To su koncepti karakteristični za nacističku ideologiju.

³⁹ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 31.-61.

⁴⁰ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995., 139.

⁴¹ Time ne tvrdim *explicite* da je to bilo i Matasovićevo političko stajalište jer je on prije rata bio izraziti pravaš, te se njegovo pisanje u *Jugoslavenskoj njivi* može smatrati motivirano čisto pragmatičnim razlozima. O pravaškom gledanju stvaranja neovisne hrvatske države 1918. vidi u: Ivo PERIĆ, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*, Zagreb 2002., 361.-362.

⁴² Juraj DEMETROVIĆ, “Rekriminacije”, *JNJ*, 3/1919., br. 44, 693.

prvenstvo u bavljenju povijesnim znanostima, tako i Matasović nije štedio riječi gotovo u svakome svom radu da istakne na tu nužnost i u uskim okvirima hrvatske historiografije poslije Prvoga svjetskog rata.

Što je za Matasovića zapravo značio pojam “kulture”, koji je dobio uzlet u međuratnoj europskoj historiografiji? Na to pitanje on sam daje odgovor u svojim pripremama za predmet “Uvod u studij povijesti kulture”, koje su na sreću ostale sačuvane “Kultura” za njega jednostavno podrazumijeva “svladavanje odnosno gospodarenje prirodom t.j. njenim tvarima i njenim snagama”, te nad znanošću i umjetnošću. Tek sekundarno se taj pojam može proširiti s materijalnog na duhovno područje, pa se tako pojavljuju termini “kultura duha”, “kultura čuvstva”, itd. On naglašava da je psihički pandan “kulturi” pojam “civilizacija” koja označava čovjekovo vladanje duhovnim nagonima, niskim, prirodnim sirovostima, što se naziva i “oplemenjivanje” i što se najbolje očituje u borbi za opstanak. Antipod “kulturi” je “priroda”, a stupanj kulturnog razvitka određuje stupanj gospodarenja nad prirodom. Za razliku od rimskog pojma *cultura* koji je podrazumijevao u prvom redu “uljudbu”, moderno poimanje kulture uključivalo je “progresivni pokret, stalno napredovanje”, tj. evolucijsku dimenziju.⁴³

Kao student Alfonsa Dopscha (1868 - 1953) na Bečkom sveučilištu gdje je jedno od usmjerenja bila kulturna i ekonomska povijest,⁴⁴ koje su kako bile intrinzično povezane, čini se da je Matasović koncept “kulture” shvaćao u prosvjetiteljskom smislu kao ukupnost ljudskih djelatnosti u ekonomiji i tehnici, znanosti i umjetnosti, običajima, navikama i praksama, te kulturom svakidašnjice. Dakle, svime što je neki narod u to doba činilo “kulturnim” i time vrijednim historijskog istraživanja. Historijska znanost prije svega se bavi “kulturnim narodima”, tvrdi Šišić 1914., čiji kulturni razvitak i činjenica da su stvorili državu daje im pravo da se nazivaju “historičkim”.⁴⁵ Matasović ne odvajja ekonomski od kulturnog razvitka: bitna mu je uloga kapitala i stanje trgovine u pojedinom razdoblju jer su to bile odrednice društvenog razvitka.⁴⁶ To je bilo materijalno poimanje povijesti koje je smatralo da ekonomski napredak uvjetuje stupanj kulturnog razvitka pojedine nacije

Matasovićeva bečka i švicarska naobrazba omogućila mu je, dakle, da svakidašnjicu hrvatskih velikaša oslika iz kulturnog ugla, ali ne onakvog kakav je bio prakticiran u ranijem razdoblju, odnosno kakvim su ga književni povjesni-

⁴³ Josip MATASOVIĆ, “Uvod u studij povijesti kulture II, 1943/1944”, HDA, OFJM, kut. 52.

⁴⁴ U skladu s takvim usmjerenjem koje je nalikovalo francuskoj školi *Annales*, Dopsch je 1922. pri Bečkom sveučilištu osnovao smjer za ekonomsku i kulturnu povijest koji se nije slučajno zvao “Seminar für Wirtschafts- und Kulturgeschichte”.

⁴⁵ M. GROSS, *Suvremena historiografija*, 182.

⁴⁶ Ovakvo značenje “kulture” nije bilo prevodivo na engleski i francuski jezik, koji su za to značenje koristili termin “civilizacija”. Usp. prijevode Burckhardtova djela *Die Kultur der Renaissance in Italien: ein Versuch* (1860): *The civilization of the renaissance in Italy* (1878) i *La civilisation de la Renaissance en Italie* (1885).

čari prikazivali.⁴⁷ Njegova radna metodologija uključivala je “općehistorijske refleksije” i sociološku interpretaciju, čiji nedostatak on zamjera drugim hrvatskim piscima.⁴⁸ Njega uz analizu književne produkcije zanima rekonstrukcija raznih oblika privatnog života, odnosno društvenih običaja i stila življenja. “Kulturnohistorijske slike” u njegovoj plastičnoj izvedbi omogućavale su čitateljima da se užive u način življenja hrvatskog plemstva koje nije odstupalo od ondašnjih europskih normi. Dapače, Matasovićev cilj je bio argumentirano prikazati da je su Zrinski i Frankopani živjeli uistinu na razini visokorazvijene i rafinirane kulturne Europe, premda im je domovina bila smještena na njezinoj periferiji.⁴⁹ Oponašanje tuđinstine Matasović je pretvorio u kulturni fenomen koji je dokazivao da je hrvatsko plemstvo išlo ukorak sa Zapadom.

Nadalje, postojao je i kontinuitet te kulture ili civilizacije u Hrvatskoj što on podvlači govoreći da ona “nije od jučer dopremljena, kao recimo iz Evrope u Japan”.⁵⁰ Isticanjem kulturne “ravnopravnosti” Matasović je vjerojatno imao namjeru dokazati i rasnu “ravnopravnost” kako bi dokazao da je elita i Južnih Slavena stajala bok uz bok svojim zapadnim pandanima. U to imperijalističko doba, kada je bilo uobičajeno da razne europske nacije ističu svoju jedinstvenost i superiornost nasuprot drugih nacija, slavitelji njemačke kulture ocrnjavali su površnu zapadnoeuropsku civilizaciju (*Kultur* nasuprot *Zivilisation*), jednako kao i slavensko rasno i kulturno “barbarstvo”,⁵¹ čega je Matasović po svoj prilici bio svjestan. Prema jednom od najutjecajnijih njemačkih sociologa, Norbertu Eliasu (1897. – 1990.), pojam “civilizacija” odražava “samosvijest zapadnoga svijeta” i njegovu superiornost u odnosu na “primitivnija” društva, njegove specifičnosti koje su ujedno i predmet njegova ponosa, “stanje njegove tehnike, način njegova ponašanja, razvoj njegove znanstvene spoznaje ili njegova svjetonazora”, itd. No sve to se odnosi samo na površinu ljudskog postojanja, izvanjskost, dok se vlastita bit, posebnost i ponos na vlastita dostignuća izražava riječju “kultura”.⁵²

⁴⁷ Usp. npr. *Iz njemačkog Zagreba. Prinos kulturnoj povijesti Hrvata* dr. Velimira Deželića, Zagreb 1901., koji analizira književnu produkciju i izdavačku djelatnost na “germanštini” u Zagrebu od kraja 18. pa do druge polovice 19. st. I Vjekoslav Klaić se ogledao u ranonovjekovnim književnopovijesnim temama, među kojima je sigurno najznatnija njegova biografija povjesničara Pavla Rittera Vitezovića *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652. - 1713.)*, Zagreb 1914.

⁴⁸ J. MATASOVIĆ, *Knez Lenard*, 99.

⁴⁹ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 111.

⁵⁰ J. MATASOVIĆ, “Iz galantnog stoljeća,” *NIDS*, 33/1920., br. 18, 337.

⁵¹ Stefan BERGER, Mark DONOVAN i Kevin PASSMORE, “Apologias for the Nation-State in Western Europe since 1800, *Writing National Histories. Western Europe since 1800* (gl. ur. Stefan Berger, Mark Donovan i Kevin Passmore), London 1999., 10. S druge strane, u propagandističkim bitkama Prvoga svjetskog rata i njemački znanstvenici su morali braniti svoju *Kultur* nasuprot prigovorima “barbarstva” ponajviše od Francuza. Anthony LA VOPA, “Der Höfling und der Bürger,” *Historische Anthropologie*, 1/2000., br. 8, 125.

⁵² Norbert ELIAS, “O sociogenezi pojmova *civilizacije* i *kulture*,” *O procesu civilizacije*, Zagreb 1996., 55.-56. Takvo shvaćanje “kulture” imao je i Josip Horvat: “Narod i kultura dva su neodjeljiva pojma, jednoga nema bez drugoga, jedno proizlazi iz drugoga [...]. Narod se radja kad se porodila ta svijest zajedništva – u istom trenutku pojavila se je i njegova kultura: ta spoznaja, taj osjećaj svijesti zajedništva prva je njezina manifestacija i afirmacija. *Kultura* je po tome du-

Za razliku od njemačkih učenjaka, Matasović koncept “kulture” katkad izjednačuje s konceptom “civilizacije” (“kulturalna Evropa”, “prekulturne društvene pojave”, “kulturalna moda”, “kulturalna čeljad”)⁵³ u smislu posljednje faze u progresivnoj povijesti čovječanstva,⁵⁴ a katkad u etnografskom smislu upotrebljava za izražavanje onog što je hrvatskoj i drugim kulturama vlastito (hrvatska “jedinstvena originalna čuturaška kultura”, “francuska kultura”).⁵⁵ Tu dvojnost on naglašava i u namjeri pisanja same knjige:

Ja ću dakle pokušati, da u ovo nekoliko narednih fragmenata iznesem nešto kulturnohistorijske slike onoga doba. To su dobrim dijelom i odjeci Evrope, a u drugu ruku i posebni naši, kulturnohistorijski procesi, koje je Šenoa portretirao u *Diogenešu*, njegov epigon Tomić u *Udovici* i u romanu *Za kralja-za dom*: to je doba pradjedova i otaca, koji stoluju još pod “starimi krovovi”, [...].⁵⁶

Poput Jacoba Burckhardta (1818. – 1897.) koji u svom djelu *Die Cultur der Renaissance in Italien: ein Versuch* (1860.) nije objašnjavao fenomene renesanse, već ih je ponajviše opisivao, i Matasović se zadovoljava slikanjem epohe, prikazivanjem *tableau vivants* – “živih slika” iz života ranonovovjekovnog hrvatskog plemstva, što odgovara ondašnjem kulturnopovijesnom zahtjevu za “plastičnošću”.⁵⁷ Matasovićev eklektički pristup povijesti ponajprije je estetski: on prikazuje, kao što je već rečeno, kulturnopovijesne slike i sličice. U tome se vjerojatno povodi za Hyppoliteom Taineom (1828-1893), pisca kojeg često citira, a ujedno i estetskog kritičara, a koji kaže da “slikati znači omogućiti nam da vidimo, a omogućiti nam da vidimo ličnosti koje su živjele u prošlosti posao je naročite vrste”. Nakon slikarstva potrebno je dopustiti pristup i filozofiji, poslije umjetnosti mora doći analiza. Nije dovoljno samo lijepo prikazati neku ličnost, već je potrebno i objasniti je.⁵⁸ Nadalje, nužno je što potpunije *vidjeti* nekadašnjeg čovjeka jer se samo tako mogu upoznati nekadašnje radnje. Kad promatramo vidljivog čovjeka, u njemu tražimo i ono što je nevidljivo, tj. nje-

hovnost jedne ljudske zajednice, jednoga naroda. Religija, umjetnost, pravni poredak, djela misli osjećaja vidljivi su rezultati kulture, djela misli, osjećaja, djela duha jednoga naroda.” Josip HORVAT, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb 1939²., xiii. Šidak navodi da je u tom djelu, koje je izrazito kompilacijskog karaktera, autor pokušao primijeniti koncepciju kulturne povijesti kakvu je zastupao Matasović. J. ŠIDAK, *Prinos*, 356.

⁵³ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 8, 92, 110, 111.

⁵⁴ Kad govori o planiranju gradnji cesta na saboru 1754., Matasović kaže: “Sav ovaj rad i naročiti *progres u civilizaciji* nije, dašto, bio spontanog porijekla nego dirigitiran intencijama i izrazitim zapovjedima iz Beča.” Josip MATASOVIĆ, “Iz ekonomske historije 1754.-1758.,” *Narodna starina*, 8/1929., 181.

⁵⁵ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 91.

⁵⁶ *Isto*, 22.

⁵⁷ Usp. citat uz bilj. 70.

⁵⁸ Hyppolyte TAINÉ, “Predgovor prvom izdanju *Eseja iz kritike i istorije* (1866),” *Studije i eseji*, Beograd 1954., 16.

govu dušu. Pod izvanjskim čovjekom sakriva se unutrašnji čovjek, i prvi samo otkriva drugoga, dakle promatranjem stvara se psihologija.⁵⁹

Za komparativno oslikavanje hrvatske kulturne prošlosti bilo je potrebno rekonstruirati "onaj privatni, zaboravljeni i zanemareni život naše stare gospoštije".⁶⁰ Jer "gospoštijaska" kultura se uvijek smatrala tuđinskom za razliku od "narodne" koja je bila domaća. Zadaća etnologije bila je pomiriti ove dvije međusobno suprotstavljene kulture.⁶¹ Matasovića zanimaju karakteristike privatnog života hrvatskog plemstva jer ono daje drugačiju sliku nego što se može dobiti iz političkih događaja tih godina ili "iz šablonske historiografije ratova i mirova i naosob razvodnjenih shematizama".⁶² Prema francuskom povjesničaru Philippeu Arièsu, riječ "javan" podrazumijeva državu i državnu službu, dok "privatan" označava ono što se odigrava s one strane granica državne moći.⁶³ Dakle, za razliku od zanimanja za javnu djelatnost hrvatskog plemstva u sklopu događaja važnih za hrvatsku povijest, Matasovića zanima za njihova intima i privatni prostor življenja. Nemilosrdan je prema povjesničarima - "staatsgešihltlerima" kojima je nedostajalo ukusa, vremena, a i prostora za bavljenje "malom poviješću".⁶⁴

Što se tiče izvora, on se kao kulturno-historijskom građom koristi, između ostalog, oporukama koje mu se čine vrlo korisnima za rekonstrukciju privatnog života i materijalne kulture,⁶⁵ nadalje epistolografskom ostavštinom, pismima, dok smatra da memoara i korespondencije intimnije naravi nedostaje u velikoj mjeri.⁶⁶ Taj manjak je po njemu razumljiv "na periferiji tadašnje kulturne Evrope".⁶⁷ Uz to, on se koristi dostupnim dnevnicima, starim računima,

⁵⁹ ISTI, "Uvod u Istoriju engleske književnosti (1866)," u: *Studije i eseji*, Beograd 1954, 34.-35.

⁶⁰ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 111.

⁶¹ Cf. temeljni dokument hrvatske etnologije Antuna Radića, *Osnovi za sabiranje i proučavanje grada o narodnom životu* (1897). Citirano kod Muraj, *Josip Matasović*, 13.

⁶² J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 108.

⁶³ Philippe ARIÈS, "Einleitung: Zu einer Geschichte des privaten Lebens", *Geschichte des privaten Lebens*. 3. *Von der Renaissance zur Aufklärung* (gl. ur. Philippe Ariès i Roger Chartier), Frankfurt am Main 1991., 17.

⁶⁴ J. MATASOVIĆ, *Lenard*, 99.

⁶⁵ ISTI, *Iz galantnog stoljeća*, 119.

⁶⁶ Iznimka su bili memoari grofa Baltazara Patačića, grofa Adama Oršića, i dakako Baltazara Adama Krčelića, koji su već bili objavljeni u Matasovićevo vrijeme. Ivan KUKULJEVIĆ, "Zapisci barona Baltazara Patačića i grofa Adama Oršića od godine 1691. do 1814.," *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. 10, Zagreb 1869., 225.-244.; Emilij LASZOWSKI, "Diarium baronis Balthasaris Pattachich de Zajezda annorum 1687-1690," *Starine*, 27/1895., 194.-217. Od neobjavljenih memoarskih zapisa Matasović se koristi *Diarium vitae memorabilium (1697-1715)* (NSK, sign. R 3552) te *Status familiae Patachich sive notitia illius universalis honorifica aequae ac utilis ex archivis et documentis authenticis desumpta* (1740), koje je sastavio Aleksandar Patačić (1697 - 1747), Baltazarov sin. (http://www.nsk.hr/Bastina/knjige/Status_familiae_Patachich/Status_familiae_Patachich.html).

⁶⁷ *Isto*, 111. Matasović je objavio i više zbirki pisama, među kojima je za "galantno doba" najznačajnija *Die Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege*, Zagreb 1923., koja je popraćena mnogim bilješkama. Skraćeni tekst, naravno bez bilježaka, objavljen je 1924. u dnevnom listu *Zagreber Tagblatt* u br. 127, 129, 131, 132, 134, 136, 141, 143, 146, 148, 162.

rukopisnim pjesmaricama, raznim predmetima, komadima namještaja i općenito pokuštvom, i time rekonstruira “kućno-društveni kulturni *milieu*”⁶⁸ na plemićkim dvorovima. “Ljudski dokumenti” su ono što njega zanima i za čim on traga u arhivskim kutijama jer bi oni mogli potpunije zaokružiti poznavanje domaće prošlosti i “skinuti mnogo lažno ruho opće maglovitosti”.⁶⁹ Uz to se naravno koristi i objavljenim materijalima poput književne ostavštine raznih domaćih i inozemnih pisaca.⁷⁰ Kako su živjeli ljudi u prošlosti? Kakve su im bile prakse svakidašnjice? Kako su na domaću tradiciju utjecali inozemni kulturni čimbenici?, pitanja su koja si Matasović postavlja zagovarajući tzv. “sitnu povijest” o kojoj 1931. piše:

Više-manje pošlo je sada i domaće naučno istraživanje povijesti već pravilnijim smjerom, da materiju novije hrvatske historije ne kalupi samo u habsburški diplomatski i ratnički sklop. Već su naime, vidljivije historiografske invencije, koje istrzavaju kulturno-historijske manifestacije na domaćim tlima iz uobičajenih okvira poimanja prošlosti, i tako se (i ako ne sasvim oficijelno) popunjavaju osjetljivije praznine suvisloga znanja i o tuđim komponentama, što se unakrštavale našim krajevima i oblikovale ljude svojih vremena i o čemu je poprečna historija većinom šutjela. Kad se uzme ogledati npr. samo naraštaje oko pragmatične sankcije, terezijanstva i josefinizma, to sva acta diplomata ne mogu imati u rekonstrukciji svoj pravo stilizovani scenarij, ako se mimoide tzv. sitnu povijest. Jedino njenom pripomoći *plastički iskršava* negdašnji organski svijet u vaskolikom svom obujmu, bez defekta, te ne važi više kao da je tobože silno bilo samo ratno učešće, podanički snošaj, prema Habsburzima i saborske enuncijacije. Idući, dakle, napomenutim, novijim putem hrvatska će historiografija revidirati mnoge neizrađene slike i sličice, a ispuniti i cijele mape i partije, među kojima su pripravljena znanja radi zasad još gdje i gdje samo korice.⁷¹

“Kulturni milieu (sredina)” jedno je od središnjih kulturnopovijesnih koncepata kojima Matasović koristi u svom interpretativnom izlaganju.⁷² Zalažući

⁶⁸ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 46.

⁶⁹ *Isto*, 130. Među takvim materijalom Matasović spominje erotske elegije koje su bile sklapane za privatne potrebe u svrhu izražavanja vlastitih osjećaja. Slučajno ih se može pronaći među starim računima i banskim pozivnicama za sabor u Varaždinu. *Isto*. Inače, Matasović citira pisma primjerice grofa Petra Keglevića, Sigismunda Rattkaya, Helene Marte Patačić, Lukice Bedekovich svojoj majci Barbari rođ. Bogdan, itd.

⁷⁰ Npr. Juraj HABDELIĆ, *Pervi otcza nassega Adama greh i salosztno po nyem vsze chlovechanszke nature* porussenye, Graz 1674.; Pavao RITTER-VITEZOVIĆ, *Kronika aliti szpomen vszega szvieta vikov*, Zagreb 1696.; Jacobus TOLLIVS, *Epistolæ Itinerariæ ex auctoris schedis posthumis recensitæ, suppletæ, digestæ; annotationibus, observationibus, et figuris adornatæ, cura et studio Henrici Christiani Henninii*, Amsterdam 1700; Mary Wortley MONTAGU, *Letters of the right honourable Lady M--y W---y M---e: written, during her travels in Europe, Asia and Africa, to persons of distinction, men of letters, [et]c. in different parts of Europe which contain, among other curious relations, accounts of the policy and manners of the Turks; drawn from sources that have been inaccessible to other travellers; in three volumes*, London 1763.

⁷¹ J. MATASOVIĆ, “Nekoji fragmenti historije XVIII. stoljeća,” *Narodna starina*, 10/1931., 97.

⁷² Usp. ISTI, *Iz galantnog stoljeća*, 39., 46., 63., 83., 88., 116.

se za “sociologijsko interpretiranje domaće historije”,⁷³ on taj koncept preuzima iz pozitivistički usmjerene kulturne povijesti čiji su glavni predstavnici u 19. st. bili Englez Henry Thomas Buckle (1821. – 1862.) i njegov francuski nasljednik već spomenuti Taine. Ukratko, za Tainea – a isto se može reći i za ostale poklonike “teorije milieu-a” poput Hipokrata, Bodina, Montesquieua, Vicoa, Voltairea, Herdera i Bucklea – “milieu” (sredina) su okolnosti u kojima čovjek živi. Činjenica jest da on ne živi sam, već je okružen prirodom, a u prirodi žive drugi ljudi. Fizičke i društvene prilike određuju osobiti smjer razvoju misli i odlučuju o stupnju civilizacije.⁷⁴ Ova teorija milieua ima posebno značenje za tumačenje kulturne povijesti, ona po Taineu sugerira da svakim povijesnim razdobljem vlada jedna univerzalna koncepcija ili ideja pa je tako određen ideal čovjeka bio model društvu srednjeg vijeka, a jednako je bilo u antici, novom vijeku ili u suvremeno doba. Isto tako, to znači da se glavna koncepcija koja vlada društvom pojedinog razdoblja proteže na cijelo kulturno područje i na sve pojedince. Na taj se način u produkciji jednog radnika prepoznaju crte glavne koncepcije pojedinog razdoblja. Drugim riječima, “svi su kulturni spomenici sistematična reprodukcija glavne ideje vremena”. Potezi glavne ideje, *idée maitresse* ili *universelle*, koja se još naziva i *conception dominatrice*, posvuda se razabiru premda mogu postojati različite nijanse. Glavne ideje tzv. “rokoko kulture” – čiji naziv potječe iz područja kulturne, posebno umjetničke historiografije, a koji Matasović upotrebljava kao “kulturnohistorijski termin” – bile su kult užitka, kult žene i kult monarha, i te ideje Matasović pokušava pratiti u hrvatskom kontekstu.⁷⁵

Rokoko kultura - doba frivolne erotike i feminizma

To je bilo “lakomisleno i objesno stoljeće”, “lijepi, galantni vijek”, “cifra-sto doba” koje je zavijucima dalo “ornamentalnoj arhitekturi” ime *rokoko* – za Matasovića najprofinjeniji ukus u cijeloj povijesti i svega baroka do toga doba. Rokoko kao naziv za stilsko razdoblje od 1720. do 1770., koje je naziv vuklo od franc. *rocaille* (“školjkasti ukras”), smatralo se posljednjim izdankom baroka kojemu je domovina bila Francuska. U njoj se počeo razvijati neki suptilni ukus, a dekorativna umjetnost je postala lijepa i zavodljiva, preferirajući opuštenije teme ljubavi od svečanih tema slave, koja je bila karakteristična za

⁷³ ISTI, “Dio djela Buckleova [prikaz knjige],” *JNJ*, 6/1922., br. 2, 88.

⁷⁴ O[zren] J. SUBOTIĆ, “Problem kulturnog razvoja”, ?, ?/1907., 419. Preuzeto iz HDA, OFJM, kut. 57 (fascikl za umetak Historiografija kulture). O teoriji milieua Matasović raspravlja i u prikazu Buckleove knjige. Vidi ISTI, *Dio djela*, 86-87. Inače, u Taineovoj filozofiji povijesti *milieu* (sredina) je uz “rasu” i “trenutak” jedan od triju izvora koja pokreću civilizaciju i proizvode osnovno moralno stanje neke nacije. H. TAINÉ, *Uvod*, 41.

⁷⁵ Matasović objašnjava u jednom svom spisu o historiografiji kulture te govori o širem i sadržajnijem značenju kulturnopovijesnog termina “gotika” (a isto vrijedi i za renesansu, barok, rokoko, biedermeier, itd.) od usko povijesnoumjetničkog jer prvi “obuhvaća i psihički presjek tipičnog čovjeka i društva toga razdoblja, ekonomski ambijent, cio kulturni i civilizacioni krug toga imena čiji se refleksi mogu stilski odraziti i u samoj političkoj povjesnici toga razdoblja.” Josip Matasović, “[Historiografija kulture]”, HDA, OFJM, kut. 52.

barok.⁷⁶ Međutim, postoje dva naličja te ljubavi, tvrdila su braća Edmond i Jules Goncourt, najbolji poznavatelji osamnaestostoljetne francuske kulture: do smrti Luisa XIV. ljubav je uzvišena, ono je divinizirani osjećaj, koji oplemenjuje muškarce i žene. Naprotiv, od njegove smrti i pogotovo za vrijeme Luisa XV. ljubavni ideal postaje čista želja, i ljubav nije ništa drugo doli užitek (*volupté*) i to je za braću Goncourt ključna riječ osamnaestog stoljeća – “njegova tajna, njegov šarm, njegova duša”.⁷⁷

Tzv. “galantno doba” kao kulturno-povijesno razdoblje Matasoviću je očito zanimljivo zbog uzdizanja “francuske kulture” kojoj tada nije bilo premca “u novoj književnosti, u znanosti, u umjetnosti, i finom društvenom tonu”.⁷⁸ To što je upravo u Francuskoj sazrilo umijeće rafiniranog života i zavodljiv ukus nipošto nije bilo slučajno. Uzrok je bio i rasni: sretno izmiješana keltsko-rimsko-germanska krv, a zatim i “nenačetost” rase, što je rezultiralo “pasminom” koja je dočekala svojih pet minuta.⁷⁹ Matasovića zanima uljudbena funkcija francuske kulture, koju je širilo francusko “dvorsko društvo”. Kult monarha spojen s kultom užitka i kultom žene bili su među glavnim uzrocima što su se najviši slojevi suptilno “uljudili”.⁸⁰ Glavni akteri rokoko kulta užitka i uobičajeni društveni ideali bili su (*ma*)*dame* i *galantuomo*, nasljednik viteza, a preteča gentlemana, koji se nazivao i *chevalier* – “kavalir”, a najvažnija odlika bila mu je bila galantnost u društvenoj komunikaciji s drugim spolom. U toj komunikaciji gluma i maska postali su *conditio sine qua non*⁸¹ jer u flertovanju pravo “ja” nije smjelo biti vidljivo. Erotika se odražavala u geslu *La galanterie c'est l'amour sans l'amour*, na balovima i plesu pod maskama te u napudranim perikama.⁸²

Kult žene bio je usko vezan uz kult užitka. Središnji lik galantnog doba bila je žena koja je u odnosu na muškarca, smatrana superiornijom što se tiče vrlina i moralne osjetljivosti. Galantnost je podrazumijevala muško pokroviteljstvo nad ženom, no za razliku od viteštva ono je uključivalo i neiskrene ili zavodničke konotacije. Razdoblje između Tridesetogodišnjeg rata i Francuske revolucije često se naziva i “zlatnim dobom kraljevskih metresa” – razne dame s francuskog dvora poput de Montespan, de Maintenan, du Barry, Pompadour – dovele su ženu u fokus javnog i privatnog života. U vrednovanju ovog

⁷⁶ Artur SCHNEIDER, *Rokoko i njegova kultura. Dva predavanja, držana dne. 22. veljače i 19. travnja 1907. u 'Gospojinskom klubu' u Zagrebu*, Zagreb 1907., 2. i Michael LEVEY, *Rococo to Revolution. Major Trends in Eighteenth-Century Painting*, London 1995³, 15.

⁷⁷ Edmond i Jules de GONCOURT, “La femme au dix-huitième siècle (1877)” (<http://freres-goncourt.free.fr/textfemmeau18e/texte.htm>)

⁷⁸ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 6. Treba napomenuti da je za Stranku prava Francuska bila oličenje demokracije i liberalizma, te da se s kulturnoga gledišta smatrala hrvatskom narodu najbliža, a s političkog prirodni saveznik. Slična stajališta imalo je i Hrvatska seljačka stranka, pa sociolog Dinko Tomašić 1936. ocjenjuje da je Francuska revolucija imalo snažan učinak na politički razvitak Hrvata u posljednjih 150 godina. Dinko TOMAŠIĆ, *Politički razvitak Hrvata*, Zagreb 1997., 66.-67.

⁷⁹ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 5.

⁸⁰ *Isto*, 2.-3.

⁸¹ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 36.

⁸² *Isto*, 25.

razdoblja, u kojem je žena po kulturnom značenju nadilazila muškarca, Matasović pokazuje izrazito antifeminističko stajalište za njega je “galantno doba vrijeme kada “frivolnost eto zakraljeva, *feminizam zagospodova*”⁸³. Koristi se i suvremenom psihijatrijskom metaforikom, pa u vremenu rokokoja nalazi karakteristike vrlo izražene *psychopathiae sexualis*⁸⁴ gdje je žena u neprirodnoj pozi. Vladavina žena-*gynekokratia* izrodila je, tvrdi Matasović, protuprirodne nagone što je rezultiralo labavljenjem moralne stege. Pojava visoke pete pokazivala je želju žene da dominira nad muškarcem, a neobuzdani spolni odnosi i ljubavna kultura izravno su utjecali na politički život i doveli do “državnog rastakanja”. Ukratko, ženska nota prožimala je cijeli ondašnji *milieu*: “Frivolnost eto zakraljeva, feminizam zagospodova i rasap bijaše na vidiku...”⁸⁵

Stoljeće “prosvijetljenog apsolutizma” – doba bizantinizma

Matasović je u događajima dana 30. travnja 1671. u Bečkome Novome Mjestu prepoznao katastrofu koja je dovela do konačnog ustoličenja apsolutne monarhije i razvijanja “kulta cazaromanije” koje je omekšalo hrvatsko plemstvo i preobrazilo ga u “obožavatelje duha bečkog”.⁸⁶ To je prema Matasoviću bio početak dekadencije i slabljenja političkog identiteta plemića koji više nisu imali ni muškosti ni interesa da budu u opoziciji prema Dvoru i habsburškim kraljevima. Njihova glavna odlika bio je krajnji politički pasivizam, a u kraljevinski duh uvlači se “onaj tako zlokobni i za budućnost odlučni terminus: *caesareo-regius*”.⁸⁷ Hrvatski slučaj nipošto nije izoliran: dapače, europsko plemstvo općenito u 17. st. postaje “dvorjaničko”,⁸⁸ a monarhija kao oblik državne vladavine poprima apsolutistička obilježja pri čemu vladar po Matasoviću nema nikakvih ograničenja. Ovakva situacija stvara u njemu asocijacije na “oživjeli Bizant”⁸⁹ i njegov državni aparat koji se oslanja na činovnike⁹⁰ (i sami Hrvati su za njega “beamterski” narod), a na čelu mu stoji “samodržac” odnosno “autokrat”, koji postaje prototip nove kulture.

⁸³ *Isto*, 137.

⁸⁴ Aluzija na djelo *Psychopathia sexualis* [Psihopatija seksa], (1886.) austrijskog psihijatra Richarda Freiherra von Krafft-Ebinga (1840. – 1902.) koje govori o seksualnoj perverziji.

⁸⁵ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 37.

⁸⁶ Matasovićeva velika erudicija domišljato je povezala zrinsko-frankopansku urotu s francuskom “Frondom” – političkim pokretom usmjerenim protiv Dvora i kardinala Mazarina, što je dovelo do pobuna u razdoblju od 1648. do 1653. J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 23.

⁸⁷ *Isto*, 52. i 54.

⁸⁸ *Isto*, 31.

⁸⁹ *Isto*, 6. “Pošast Bizantinstva”, prema Matasoviću, vladala je u to galantno doba i u drugim dijelovima Europe. *Isto*, 52. Čini se da o ovom fenomenu Matasović govori iz jugoistočnoeuropske perspektive jer su u to doba cvali bizantinski studiji i proučavalo se bizantinsko naslijeđe na Balkanu.

⁹⁰ Bizantsko činovništvo prema Ostrogorskom bilo je kičma birokratske države, a karakterizirala ju je posvemašnja korupcija. Georgije OSTROGORSKI, *Povijest Bizanta, 324.-1453.*, Zagreb 2002., 12.

“Kult monarha” najbolje se očitovao u Francuskoj, gdje su Paris i Versailles zamijenili Madrid kao “Novi Babilon i gostinjac Evrope”. Poput pravog bizantskog cara, Louis XIV. – “kralj Sunce” – nije trpio nikakva staleška politička tijela, već samo činovnike i “lakajske velikodostojnike”, koji su pomagali kralju pri svakidašnjoj toaleti.⁹¹ *L'état c'est moi* bila je apsolutistička krilatica Louis XIV. koja je prema Matasoviću najbolje odražavala stanje stvari na svakoj razini tadašnjeg političkog života. Država je postala posjed vladara i njegove obitelji i ta se ideja ustalila u najvećem dijelu Europe. Umijeće kraljevanja svi su učili od francuskog kralja. Habsburški vladari, tvrdi Matasović, nisu u tome bili iznimka, a dokaz tome je što su oni svoju državu nazivali *Domus Austriaca* “Austrijska Kuća”, a to je dakle označavalo i dinastiju i teritorijalnu državu.⁹²

Habsburgovci kao apsolutistički vladari bili su općenito negativno prikazani u Matasovićevim tekstovima. Premda ih je dijelio dulji vremenski razmak i Leopold I. (“talijanaš i jezuit”) i Josip II. (“galikanac i slobodni zidar”) – slagali su se u eksploatiranju hrvatske energije.⁹³ Marija Terezija je oličenje oholosti ginekokracija i poput svih apsolutističkih vladara sklona samovolji.⁹⁴ Ona moljaka staleže i s Ugrima koketira u Saboru, uvijek napadno odjevena u skladu sa svojim ginekokracija mozgom.⁹⁵ Premda se govori o velikim reformama terezijanske vlade, njeni zakonodavni kodeksi mogli su se, prema Matasovićevu mišljenju, po okrutnosti kažnjavanja opravdano svrstati u srednji vijek.⁹⁶

“Politički kastrirano plemstvo” odalo se “kultu užitka” u vrijeme Starog Portetka koji je prethodio Francuskoj revoluciji koje prema Matasoviću najbolje opisuje Charles Maurice de Talleyrand (1754. – 1838.) u svojim memoarima kad kaže “da slatkoću i delicije života nije i ne će niko okusiti, ko nije živio prije 1789”.⁹⁷ Apsolutistička politička konstelacija promovirala je francuski dvor kao središte kulturnog života koji je bio uzor čitavoj Europi punih 137 godina. Glavna odlika bila je “društvenost” koja je prema francuskom povjesničaru i kritičaru Hyppoliteu Taineu (1828. – 1893.) omogućavala svakom čovjeku “postati kavalierom s tucetom šala i anegdota”. Prihvaćajući dvorsku etiketu i običaje, i hrvatsko plemstvo na periferiji Europe rješavalo se primitivnosti i rustikalnog stila življenja.⁹⁸

⁹¹ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 6. I Lujovog ministra financija Jean-Baptistea Colberta Matasović naziva “niskim bizantinskim dvoraninom”. *Isto*, 9.

⁹² *Isto*, 31.-32.

⁹³ *Isto*, 61.

⁹⁴ Josip MATASOVIĆ, “Iz galantnog stoljeća. (Kulturnohistorijski fragmenti)”, *NIDS*, 33/1920, br. 15, 289.

⁹⁵ ISTI, *Iz ekonomske historije*, 189. Za taj članak Matasović u prvoj bilješci navodi da je odlomak iz pripremljenog rada: “Trgovina i promet u banskoj Hrvatskoj XVIII. stoljeća”. *Isto*, 181.

⁹⁶ Josip Matasović, “Iz galantnog stoljeća. (Kulturnohistorijski fragmenti)”, 33/*NIDS*, 1920, br. 15, 289.

⁹⁷ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 5. Talleyrand je objavio svoje memoare u pet svezaka podijeljenih u dva vremenska razdoblja: 1. 1754. – 1807. i 2. 1807. - 1815.

⁹⁸ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 124

Kult užitka povezan s kultom žene Matasović nalazi u kulturi hrvatskih velikaša sedamnaestog stojeća Zrinskih i Frankopana, dviju “moćnih i hiperkulturnih familija”.⁹⁹ Njihovi dvorovi u Čakovcu, Ozlju i drugdje bili su pojedinačni “otočići boljeg kulturnog života”, a “kućno-društveni milieu zrinško-frankopanski” bio je prema njemu na europskoj razini, što potvrđuju i europski suvremenici. Žena koja je prema Matasoviću obilježila ovo razdoblje bila je banica Ana Katarina Zrinska (1625. – 1673.), kći Vuka Frankopana, žena Petra Zrinskog i sestra Krste Frankopana.¹⁰⁰ Ona je bila ne samo književnica, već i strasna ljubiteljica sjaja, dakle sklona lijepim i skupim stvarima. Frankopanska sklonost sjaju bila je i predmet bečke istrage jer je upućivala na dodire s Francuzima preko Mlečana. Katarinina *persona* bila je u skladu s ginekokratskim dobom koji je pun “maskulinske energije” potpisujući se “Mij groff Frankapan Kattarina”. Štoviše, Matasović, povodeći se za tezom grofa Johanna Mailátha, navodi da su nju i Mariju rođ. Séczy, ženu preminulog papalina Wesselényija, sumnjičili za glavne pokretačke snage urote.¹⁰¹

“Posljednji” Frankopan – uobičajeno percipiran kao “idealni političar i tragični zatočnik domovine” – u privatnoj sferi poput kakvoga dubrovačkog vlastelina pjevao je pjesme s erotskim sadržajem i naglašenom seksualnom notom, kako je tada bilo uobičajeno u “boljem društvu”. Njegov *Gartlic za čas kratiti* [Vrtić za kraćenje vremena] sastavljen u zatočeništvu sadrži 15-16 stručaka nepristojnog sadržaja, dok neki graniče s pornografijom. Matasovićeva erudicija prepoznala je da je to cvijeće ubrano u talijanskim vrtovima renesansnog tipa, a i da je u Engleskoj bio običaj da dvorski ljudi sastavljaju erotsku pjesmaricu.¹⁰² “Ženopojstvo” nije bilo odlika samo banske Hrvatske, već je i u Dalmaciji imala svoje predstavnike, premda u ponešto mizoginjskoj izvedbi. Sav književni milieu je bio time inficiran, konstatira Matasović, pa tako na to nisu ostali imuni niti “galantni duhovnici” – svećenici koji su sudjelovali u “izgradnji kulture galantnog saobraćaja obih spolova”¹⁰³ – poput dubrovačkog isusovca Ignjata Đurđevića¹⁰⁴ koji pjeva “Danici ranjenoj od pčele” i izruguje se ocvaloj ljepoti neke dubrovačke usidjelice.¹⁰⁵

Ipak, može se zaključiti da je Matasovićev nesumnjivi “galantni heroj” kontroverzni zagrebački kanonik, povjesničar i teolog Baltazar Adam Krčelić (1715. – 1778.) – “taj lično napaćeni talent” – koji je u svojim *Annuama*, istinskoj hrvatskoj *chronique scandaleuse*, zabilježio gotovo sve moguće skandale

⁹⁹ Isto, 49.

¹⁰⁰ Njezinu suvremenu biografiju v. u Jurja Tomljenovića, *Katarina Zrinska, banica hrvatska (1625 - 1673)*, Zagreb 1893.; Petrinja 1922².

¹⁰¹ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 41. Ovu tezu lansirao je Mailáth u svojoj *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*, Hamburg 1848., u kojoj je prvi put uvrstio poglavlje „Die Zrinyi-Frangepanische Verschwörung“. J. ŠIDAK, *Urota*, 149.

¹⁰² J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 64.

¹⁰³ Isto, 83.

¹⁰⁴ U Zagrebu je 1918. Milan Rešetar priredio dva sveska *Djela Ignacija Gorgi (Ignjata Đorđića)* za Akademijinu seriju *Stari pisci hrvatski*; br. 24 i 25.

¹⁰⁵ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 83.-84. i 87.-88.

i događaje u hrvatskom društvu u razdoblju od 1748. do 1767. Bez obzira na to što ga poput uobičajno dotadašnje tradicije svrstava među “lične miljenike Marije Terezije”, dakle prohabsburški nastrojenog pristašu centralizacije,¹⁰⁶ Matasović priznaje da su njegovi memoari, pogotovo oni cenzurirani dijelovi, izvanredan izvor za prošlost društvenog života banske Hrvatske u 18. st., prepuni “privatnih stvari” koje i u Matasovićevo vrijeme nisu pripadale povijesti.¹⁰⁷ Za ocrtavanje erotike u Hrvatskoj u galantno doba posebno ga zanimaju zabilježeni slučajevi uvođenja novih društvenih praksi u salone zagrebačkog “high society” poput javnih plesova ili balova pod maskama i njemačkog igrokaza, koje je navodno 1749. uvela grofica Marija Regina Erdődy rođ. Stubenberg († 1750), žena banskog namjesnika Ludovika Erdődyja (1694. – 1753.). Njezina nasljednica bila je još jedna *jet-setterica*, Marija Terezija Batthyány, rođ. Illesházy (1734. – 1807.), mlađahna i razigrana žena banskog namjesnika Adama Batthyányja (1722. - 1787.).¹⁰⁸ Terezija je bila uvelike sklona taštini i užicima, njena pojava je obilježila društveni život u Zagrebu 50-ih god. 18. st., a nadimak joj je bio “Dijana”, o čijem podrijetlu Matasović špekulira. Razigrana grofica nije krila ljubavnike, ne samo da je organizirala javne plesove na kojima se plaćao ulaz i na koje je ulaz bio slobodan i ljudima iz nižih slojeva, već je javno ludovala za stanovitim petrinjskim satnikom Kulmerom. Njoj u čast kavalir i grof Antun Janković (o. 1736. – 1765.) čak je dao izraditi šest opscenih alegorija na zidovima kuće grofa Franje Kuševića za potrebe internih zabava.

Matasović, praktični vlasnik vinograda, ističe uz temu kulta užitka i hrvatsku “jedinственu čuturašku kulturu” s geslom *Nulla dies sine poculo* [Nijedan dan bez vrča],¹⁰⁹ koja je i u Matasovićevo vrijeme obilježavala hrvatski društveni život.¹¹⁰ Tradicija napitničarstva najbolje se očitovala u “društvu vinskih doktora od pinte” ili samo “Pinti” koju je 18. srpnja 1696. osnovao grof Baltazar Patačić (1663. – 1719.) u kuriji u Vidovcu kraj Varaždina, a opstalo je do prosinca 1719., tj. do Patačićeve smrti.¹¹¹ Taj fenomen Matasović objašnjava opuštanjem hrvatskog plemstva, koje se poslije bitke kraj Slankamena 1691. počelo osjećati sigurnim od turske opasnosti. Grof je posvuda nosio sa sobom knjigu pod nazivom *Ordo doctorum in celeberrima facultate neo-medica pro-*

¹⁰⁶ I Valdemar Lunaček u svojim člancima predstavlja ga kao liberalnog svećenika i jednog od “prvih naših nacionalista” – dapače, uz Vitezovića da je jedan od otaca velikohrvatske misli – te inzistira da ga se ne treba osuđivati, već prihvatiti kao pravo dijete ondašnjeg doba. V. LUNAČEK, *Adam Baltazar Krčelić I. i II., passim*.

¹⁰⁷ JOSIP MATASOVIĆ, “Iz galantnog stoljeća. (Kulturnohistorijski fragmenti)”, *NIDS*, 1920, br. 16, 306.

¹⁰⁸ Krčelić o različitim oblicima raskalašenosti u Zagrebu piše u *Annuama*, 129.

¹⁰⁹ Parafraza Plinijeve izreke *Nulla dies sine linea* [Nijedan dan bez crte, tj. retka], svaki dan treba pisati, dok Matasovićevo verzija upućuje na potrebu Hrvata da svaki dan treba pijančevati!

¹¹⁰ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 91.

¹¹¹ “Pinti” Matasović posvećuje dosta prostora. Usp. *isto*, 90-93, 96-106. Izgleda da ga je obitelj Patačić dodatno fascinirala jer se poviješću ove obitelji pozabavio u “Prilogu genealogiji Patačića”, *Narodna starina*, 9/1930., 409.-448., koji je izašao i u posebnom otisku.

*motorum, quae fundata est in Vidovecz die 18. Julii anno 1696.*¹¹² u koju je zapisivao sve nove članove poput Pavla Rittersa Vitezovića (1652. – 1713.), “pragmatičara” protonotara Jurja Plemića († 1713. ili 1714.), crkvenog povjesničara Tomu Kovačevića (1664. – 1724.), te budućega zagrebačkog biskupa Jurja Branjuga (1677. – 1748.), a među ostalima i jednu ženu, groficu Barbaru Falussi Petthö. Međutim, ni u ovim isječcima prikaza društvenosti hrvatskog plemstva, Matasović ne propušta dati političku ocjenu “pintaša” u odnosu na politiku Bečkog dvora u skladu “s ideološko-političkom zadaćom profesionalne historije”¹¹³ te tvrdi da su oni odbijali proglose transilvanijskog princa Ferencza II. Rákóczya, koji je težio stvaranju samostalnog Ugarskog Kraljevstva, te apele na “patriotizam hrvatski” i “slavu zrinsko-frankapansku, koja je prodičila Hrvate i hrvatstvo po cijeloj Evropi”. Ne, njima je bilo draže zveckanje srebrnih vrčeva i druženje s vinskom braćom,¹¹⁴ što je bilo u skladu s općeeuropskim procesom popuštanjem plemstva tim utjecajima u razdoblju rokoko kulture. Ipak, “pragmatičare”, tj. plemiće upletene u koncipiranje Hrvatske pragmatične sankcije 1712., smatra “kometima” koji se pojavljuju nakon “zrinsko-frankapanske katastrofe” i ustaju u obranu hrvatske države i nacije.¹¹⁵

Zaključak

Godine 1923. Ferdo Šišić zaključuje da je i starija i novija, tj. “moderna” hrvatska historiografija “plemička, aristokratska” jer da je njezina glavna funkcija glorificiranje hrvatskog plemstva u njegovoj borbi protiv Bečkog dvora. On ujedno apelira na historika koji će se pozabaviti istraživanjem “objektivne borbe hrvatskog seljaka s njihovim zemaljskim gospodarima” jer da će se jedino tako moći dobiti potpunija slika o djelovanju pripadnika plemstva.¹¹⁶ Matasović se prije svih ostalih usudio upustiti u rekonstrukciju “druge strane” života plemstva, prikazati ih kao bića od krvi i mesa, s emocijama, kulturnim i društvenim navikama i običajima, a ne kao idealne junake kojima se jedini smisao života sastojao u smrti za narod i domovinu. Svakako da je patriotizam bio njihova odgojna sastavnica, no pitanje je isplati li se povijest svoditi samo na važne i značajne događaje u životima ljudi iz prošlosti? “Mala povijest”, kakvu zagovara Matasović u *Galantnom stoljeću*, nesumnjivo unosi živost u povijesno pripovijedanje i pridonosi plastičnijem oživljavanju prošlosti koju u materijalnom obliku susrećemo gotovo na svakom koraku. Pa ipak, Matasović zaključuje u gotovo svim svojim radovima da je takva povijest u njegovo vrije-

¹¹² Taj rukopis danas se čuva u Arhivu HAZU, sign. III d 114. Patačićeva potreba za “historiziranjem” bila je prema Matasovićevu mišljenju odraz “kulturne mode na toj periferiji Evrope”. J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 92.-93.

¹¹³ M. GROSS, *Suvremena historiografija*, 185.

¹¹⁴ J. MATASOVIĆ, *Iz galantnog stoljeća*, 96.

¹¹⁵ J. MATASOVIĆ, “Iz galantnog stoljeća,” *NIDS*, 33/1920., br. 18, 338.

¹¹⁶ M. GROSS, *Suvremena historiografija*, 188.

me bila i ostala nekako prezrena, nebitna, neskorisna i nevažna, a to stajalište je, na žalost, i danas primjetno u hrvatskoj historiografiji.¹¹⁷

Prilog:

HDA, Osobni fond Josip Matasović (1892. – 1962.), kut. 49.

Dr. Josip Matasović

Kultura XVIII. stoljeća u Hrvatskoj. Osvrt na osobitije strane društvenog života do 1790.

Pregled sadržaja.

Kultura XVIII. stoljeća razvija se iz političkog stanja. Tada se ispoljuje autokracija kraljeva. Izvori njihove vlasti u centralizmu, koji nastaje svladavanjem feudalnih dinasta u XVII. stoljeću. Tu se u Evropi ističu naročito Francuska i Austrija. Analogije s Frondom i Zrinsko-frankopanskom urotom. Osvrt na društveni položaj, ideje, bogatstvo posljednjih Zrinskih i Frankopana. Jal ostaloga plemstva. Odjek u plebsu.

Nestaje heroizma, nastaje servilnost, prevelika težnja za užicima. Društvo vinskih doktora od Pinte. Plemenitašice. Stanovanje, dvorci. Mala vlastela. Trgovina sa Štajerskom. Privrženost jezuita prema Beču. Jezuitske škole u Zagrebu. Najezda Nijemaca. Protivnici Zrinskih i Frankapana, Turopoljci, stradavaju od Nijemaca, isto i ostali. Ritter-Vitezović radi za Beč kao [Chambres des Réunions] za Louisa XIV.

Hrvati u Ugarskoj i ostalom inozemstvu. Naši djaci u Beču i Pragu. Tipična mladost Aleksandra barona Patačića. Primjer latinskog erotskog pisma. Uopće o ondašnjoj korespondenciji.

Ljekarnici, liječnici, kupališta. Prvi kavanar u Zagrebu. Kmetska buna 1755. Okrutnost terezijanskog sudovanja. Glad i kuga poslije 1758. Köglov sudbeni kodeks. Pamflet "Vexatio dat intellectum" od 1765. Nevolje seljačke. Vid Došen smioniji od Relkovića u socijalno-preporodnoj ideologiji. Adam Tadija Blagović crta nevolje kmetske. Koje su nevolje seljačke? Seljaci u banskoj Hrvatskoj nepismeniji od puka u Dalmaciji. Opis Slavonije (jednog kastela) iz pera Ritter von Langa 1790. Svjedočanstvo Tkalčevo o prerogativima vlastele.

Moć praznovjerja. Vještice. Primjeri procesa. Vjera popa Karaszmana. Kmetska je nevolja permanentna.

Nastojanje oko t.zv. reformi gospodarstvenih, trgovačkih. Nagrade za napredak i odziv. Porast industrije. Svilarstvo. Abadžije. Pored toga nastojanja bečki društveni život uzorom je našem višem plemstvu. Vjenčanje Marije

¹¹⁷ Jedna od rijetkih iznimaka bilo je pokretanje međunarodnog časopisa za povijest svaki-danjsnici *Otium*, čije jeglavni i odgovorni urednik prof. dr. Neven Budak s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na veliku žalost publike, časopis koji je izašao u šest svezaka od 1993. do 1999. nije opstao.

Amalije 1769. Što kažu memoari grofa Oršića u tom pogledu? Gajenje koza i ovaca. Obrazlaganje M[atije] A[ntuna] Relkovića. Beč u reformisanju ide protiv Hrvatske i Ugarske.

“Laurea virtutis” prerogativa t. j. premoć plemstva traje. Austrijske financije u terezijansko doba. Što daje Hrvatska? Ipak Beč sprečava hrvatsku trgovinu. Promet iz Ugarske preko Hrvatske, opet preko njezina računa. Raabov izvještaj 1759. Hrvatske luke, brodarstvo. Regulacija Kupe.

Cigani u Hrvatskoj. Naivnost Josipa II. o njihovom civiliziranju. Konskripcija. Slobodna zidarija.

Rijeka, promet 1780., cijene riječkog šećera. Birokratska ograničavanja. Historijat gospodarskog razvoja Rijeke.

Primjeri germanizacije, pismo iz Beča 1783. Što veli o Hrvatima Krünitzova enciklopedija? Knjižarski računi iz XVIII. st. Briga Beča za hrvatsko pučko školstvo. Život na Kordunu.

Nešto o Zagrebu i statistika gradova. Pogled na erotiku plemstva, na modu žensku, mušku, na društvene igre i na dopisivanje onih godina.

Finis.

SUMMARY

JOSIP MATASOVIĆ (1892-1962) – A PARTY OF RIGHT RESURRECTOR OF EARLY MODERN CROATIAN CULTURE

The publication of cultural historian Josip Matasović's, *Iz galantnog stoljeća* (“From the Gallant Century”), in 1921 signified a turning point in Croatian historiography because the life of the early modern Croatian upper nobility was considered from the point of view of cultural, rather than political history. Matasović called on “the history of the small and detailed,” still referred to at the time as the “history of the everyday,” the purpose of which was the reconstruction of the private life and practice of people in the past. The book's text first appeared under the same title in a series of eight feuilletons in 1920 in the weekly *Novi ilustrovani Dom i svijet*, it was then expanded and published a year later, on the 250 anniversary of the execution of Petar Zrinski and Fran Krsto Frankopan in Wiener Neustadt. The author believes that the book *Iz galantnog stoljeća* was only part of a larger synthetic project conceived by Matasović which was to be entitled *Kultura XVIII stoljeća u Hrvatskoj* (“The Culture of the 18th Century in Croatia”), the concept of which was discovered in the personal papers of Josip Matasović housed in the Croatian State Archive in Zagreb.

Unlike other titles up to that time which had divided the historical periods according to political events, Matasović used the term “gallant period” in his

title to refer to the cultural concept of “gallantry” to signify “civilized social encounter” which characterized the epoch stretching from the second half of the 17th to the mid 18th century. According to Matasović, the “hyper-cultural” Zrinski and Frankopan families, who nourished close contact with the French culture of the time, played a key role in the cultural transfer of “gallant” social patterns. Since Matasović’s interpretation is teeming with the vocabulary of the political and social discourse of his day (e.g. anticlericalism, feminism, monarchism, absolutism, Germanization), the author considered it appropriate to analyze the cultivation of a “cult of Zrinski and Frankopan” in the period after the First World War, which was characterized by the pompous removal of the remains of the Croatian “martyrs” and other symbols from Wiener Neustadt to a crypt in the Zagreb Cathedral in 1919. The Rightist historical view, that is, Starčević’s idea of an “ominous” Austria bent on transforming the Croat people into a rough implement in the hands of the Habsburgs, was clearly visible in the former Young Croat Matasović’s writings.

Further on, an analysis follows of Matasović’s concept of cultural history and culture which is defined as an “overcoming of nature;” that cultural development is measured by the degree of humanity’s rule over nature. Culture consisted of the sum total of humanity’s activity in economy and technology, science and art, social norms and practices – all the things which characterize a people as “cultural,” and thus also “historical.” Matasović’s notion of “culture” sooner or later becomes equated to “civilization” in the sense of the latest stage of progress in the history of humanity, though he sometimes uses culture in an ethnographic sense to characterize that which specifically belongs to Croat or other peoples. In his presentation he was led by the cultural and historical demand for “plasticity,” and Hyppolite Taine’s “cultural milieu” was one of the central cultural/historical concepts which he utilized in his work.

In *Iz galantnog stoljeća* the key idea or guiding principle is so-called Rococo culture, whose key signifiers were a cult of the monarch, a cult of pleasure, and cult of women. The cult of pleasure leads to a frivolous eroticism and a weakening of the nobility, the cult of women to gynaeocracy, and a cult of the monarch to centralist absolutism. Matasović’s manifestation of these ideas comparatively follows France, home of the Rococo, and Croatia, because general historical and sociological reflections are to him of key importance. Along with literary sources, Matasović identifies particularly “human documents” such as letters, testaments, reckonings, and so on. Presenting the “other, human” side of the life of the Croatian nobility, Matasović intends to show its representatives as beings of blood and flesh, not as ideal heroes for whom the only meaning was wrapped up in sacrifice for nation and homeland. However, we are left to conclude that this kind of history was in his time somehow slighted and overlooked, and this phenomenon the author of this work also notices in the historiography of today.

Key words: Josip Matasović, the cult of Zrinski and Frankopan, the Croatian nobility, cultural history, culture, Rococo